

UDK 316.42

316.644-057.87(497.5):316.42

316.644-057.87(497.5):504.03

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 20. veljače 1994.

Očekivanja budućnosti: između katastrofizma i kozmičke ekspanzije

Ivan Cifrić

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

U članku se govori o percepciji budućnosti. Provedeno je empirijsko sociologijsko istraživanje (1992) na reprezentativnom uzorku (N = 547) studenata sveučilišta u Rijeci i Zagrebu. Konstruiran je instrument od 31 tvrdnje (s Likertovim skalama ocjenjivanja) u kojemu su zastupljeni sadržaji o antropogenim i socijalnim promjenama te o pitanju ekološke katastrofe i tehnološkog razvoja.

Komponentna analiza pokazala je da se budućnost percipira u više dimenzija: »dihotomno totalitarno društvo visokih tehnologija i novih hominida«, »katastrofična budućnost«, »status quo u budućnosti« i »kozmička budućnost«. Prisutne su dvije orijentacije: optimistička, koja radikalizira pozitivne potencijale sadašnjosti i u budućnosti vidi potpuno novu civilizaciju te pesimistička, koja radikalizira negativne strane sadašnjosti i u budućnosti očekuje katastrofizam.

Usporedba s rezultatima sličnog istraživanja iz 1988. godine pokazuje: da se u 1992. godini povećalo očekivanje socijalne diferencijacije i ekspanzije u svemir; da se smanjilo očekivanje globalnih katastrofa, ukidanja privatnog vlasništva, porasta blagostanja i mira. Promjene su vjerojatno nastupile pod utjecajem situacijskih faktora u društvu.

Ključne riječi: budućnost, katastrofizam, studenti, nova civilizacija

»Budućnost je neizvjesnija nego ikad ranije, jer se svijet još nikada nije tako brzo mijenjao kao danas. Ranija je prognoza da će svijet ostati takav kakav jest sadržavala velik dio istine; ona je danas manifestno pogrešna, ali kakav će svijet biti teško je znati...« (Weizsäcker, 1988:17).

1. UVODNA NAPOMENA

Urođenička plemena, na vrlo niskom tehničkom stupnju ne razlikuju prošlost, sadašnjost i budućnost onako kako mi to činimo.¹ Njihova je svijest, kao uostalom i priroda i kultura, strukturirana kao jedinstvena kulturna matrica po kojoj žive i kojom objasnjavaju svoj život i svijet. Kao što za njih ne postoji problem prirode, jer se čovjek nije od nje odvojio, ne postoji ni problem budućnosti. Prošlost i budućnost ne postoje na naš način (Levi-Strauss, 1988:295). Za nas je budućnost ne samo kulturno-civilizacijska nego i antropološka kategorija. Čovjek njome označava prostor i one događaje

¹ Članak je napisan u okviru projekta »Socijalnoekološki aspekti razvoja«, što ga financira Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

kojih nije bilo, a mogu biti ili su mogli biti (Cazes, 1992). U životnom prostoru vrijeme je određivala priroda i ritam njezinih promjena: ljeta ili zima, poplave ili suše, a kasnije kulturni ritam: običaji, vjerovanja itd. Njihovim ritmom razgraničavani su događaji kao što mi to činimo satom. Prihvatanje »tehničkog vremena« za razliku od »prirodnog vremena« promijenilo je i naš prirodni odnos prema budućnosti (Attali, 1992).

Prošlost, sadašnjost i budućnost tri su točke bez kojih ne bismo mogli govoriti o promjenama, razvoju niti o povijesti. O budućnosti možemo suditi: **emotivno** – ako su u pitanju osobne ili kolektivne želje, strahovi i nadanja; **racionalno** – znanstvenim istraživanjima i projekcijama pronalazaka; **sinkretički**, tj. u nedefiniranim okvirima našeg pojma vremena i prostora, u neodvojivosti prirodnih od kulturnih činjenica, jednostavno mitski, religijski ili pak utopijski. Svaki od tih načina daje nam samo ono što njime sami tražimo, pa zato možemo govoriti o očekivanoj budućnosti (kao kod religija), o planiranoj budućnosti, za koju se osobito vezuju znanstvene elaboracije – od projekcija i ekstrapolacija (npr. Macrae, 1984 ili Meadows, 1973) do najopćenitijih scenarija (vidi npr. Freeman, 1980; Weinbrenner, 1989) – ili pak o **neostvarivoj** budućnosti, o onoj koja se nikada neće dogoditi a uzima se kao slika, kao kriterij za prosudbu naše stvarnosti. U ovu posljednju kategoriju spadaju i **utopijska razmišljanja** (npr. Platonova »Država«, Morusova »Utopija« itd.). Nešto su drukčija suvremena **antiutopijska razmišljanja** (npr. Orwelova »1984«, »Životinjska farma«), koja se zasnivaju na znanstveno-tehničkim postignućima i imaju izgleda za ostvarivanje, tzv. *science fiction*. Na ovim posljednjim razvila su se futurološka istraživanja.²

Istraživanje budućnosti postalo je ne samo nezaobilazno nego ključno pitanje znanosti, jer je pitanje čovjekova opstanka postalo prvorazrednim pitanjem. »Čovjek je po prvi puta u Povijesti primoran slobodno izabrati svoju budućnost i budućnost vrste...« (Rougemont, 1989:9).

Očekivanja u budućnosti, a osobito planiranje budućnosti i futurološka očekivanja, temelje se u pravilu na egzogenim faktorima, a manje na endogenim, jer se u obzir uzimaju izvanjski faktori (broj stanovnika, energija, hrana, sirovine itd.), a daleko manje se govori o očekivanim promjenama vrijednosnih sustava kao poželjnim strukturama za budućnost.

Postoje različiti motivi interesa za budućnost, ovisno o tome je li riječ o pojedincu, grupi, kulturi itd. Jedna skupina tih motiva isključivo je vezana za antropogene karakteristike čovjeka, dok je druga sociokulturno uvjetovana – karakterom nekoga društva, epohe, civilizacije.

Za čovjeka je budućnost prostor i vrijeme nepoznatog, a nepoznato uvijek izaziva osjećaj neugode i potencijalnog rizika, ali i nadanja. Rasprave o budućnosti otvaraju važna pitanja sadašnjeg trenutka modernog društva i društvenog razvoja kao što su »kriza rasta«, »energetska kriza«, »kriza zapošljavanja«, napose »ekološka kriza«. U Njemačkoj se 80-ih godina mogla primijetiti pesimistička vizija budućnosti, što pokazuju i rezultati nekih istraživanja. Mladi si najčešće predočuju budućnost kao:

2 U anglosaksonskom se razvila futurologija, tvorac koje je C. Flechtheim 1943. godine (vidi: O. Flechtheim /HRSG/, *Futurum*. München: Minerva 6/1980) a u frankofonskom području prospektiva, koju predlaže Gaston Berger. (Rougemont, D. de: *Budućnost je naša stvar*, Beograd 1989, str. 129; Cazes, B. *Povijest budućnosti*. Zagreb: A. Cesarec 1992: 402). Vidi i: *Naučna fantastika* (zbornik radova) Beograd: BIGZ 1976; Voßkamp W. von, *Utopieforschung*. Bd. 1-3. Frankfurt: Suhrkamp.

- povećanje razaranja okoliša (22%),
- opći strah od budućnosti, propast svijeta (21%)
- ponovno će doći do rata (20%),
- društvo sve više postaje neljudsko (17%),
- sve će postati modernije, tehniziranije, naprednije (16%).

Najmanji postotak ispitanika naveo je »diktaturu«, »policijsku državu«, »građanski rat i teror«, »probleme atomske energije« i »rješenje problema okoliša« (Cremer, 1989:32).

U našem istraživanju (1992) na postavljeno pitanje o osobnom strahovanju od nekih stanja i pojava (npr. radioaktivno zračenje, požar, rak, AIDS, rat, glad itd.) bila je navedena i opcija »neizvjesna budućnost«. Ispitanici su odgovorili ovako: 34.0% – nije me strah, 23.0% – nemam mišljenje a 42.4% – strah me. Ovdje strah možemo slobodno »prevesti« kao neizvjesnost, strepnju, bojazan od nepoznatih događaja i stanja.

Postoje institucije, društveni odnosi i događaji koji nam svjedoče da se čovječanstvo nije pokrenulo iz prošlosti, da je ostalo na pretpovijesnim vremenima. Uzmimo samo sukobe, rat i općenito nasilje kao čimbenike odnosa među ljudima, društvenim grupama, nacijama, kao činjenicu nasilja kulture koja legitimno postoji od »biblijskih« vremena do danas, a koja se oblikovala u kulturu nasilja. Odnos u kulturi odgovara odnosu prema prirodi. S razvojem moderne civilizacije i entropijskim posljedicama napretka nasilje je sve više prisutno i u porastu. Po tome možemo reći da smo, uz velike nade o napretku i budućnosti, dijelom i u prošlosti. Tako se prošlost može očekivati kao realna sadržajna dimenzija percepcije budućnosti, jer budućnost – kolikogod mi to željeli – nije uvijek »svjetla budućnost«, nego i »mračna budućnost« ili »neočekivana budućnost«.

Ne radi se samo o budućnosti socijalnog nego i prirodnog svijeta. Rousseauov stav o ograđivanju komada zemlje i prisvajanju prava vlasništva nad njim paradigmatičan je za civilizacijsko vlasništvo nad Zemljom. Prvi vlasnik nametnuo je individualnu moć nad komadićem zemljišta, a moderna civilizacija svoju moć nad cijelom prirodom. Individualnog vlasnika zamijenile su legitime institucionalne strukture u ime društva, odnosno cijele civilizacije, koje dokazuju »čovjekovu« moć stvaranja i destrukcije prirode.

Naša predviđanja budućnosti (pa i rekonstruiranje prošlosti) kreću se od vraćare do računala, s tom razlikom što prije nije bilo računala, ali danas postoje vraćare. Oboje mogu predviđati »crnu« ili »svijetlu« budućnost, ali mogu i pogriješiti u predviđanjima: vraćara, zato što nije dobro »otčitala« već unaprijed »zapisanu« budućnost, a računalo, stoga jer se u životu (stvarnosti) prihvaćeni parametri (varijable) ne ponašaju prema očekivanim kombinacijama, ne mogu se kontrolirati sve varijable u postizanju ciljeva. Ciljevi i nisu ništa drugo nego kontroliranje očekivanih zbivanja, pri čemu se događaju i ona zbivanja koja nemamo u kontrolnoj vizuri. Može se postaviti pitanje: je li se, i u čemu, promijenilo naše predviđanje budućnosti? Iako se niječni odgovori mogu opovrgnuti u našem odgovoru ipak ostaje sjena koju potkrepljuju dva slučaja. Prvi slučaj: delfijsko proročište dalo je ovakvu prosudbu: »Ako kralj prijeđe rijeku, onda će propasti veliko carstvo.« Drugi slučaj: U »Global 2000« nagovještava se budućnost: »Ako se zadrže sadašnje tendencije, svijet će u 2000. godini biti prenapučeniji, zagađeniji, s ekološkog stanovišta nestabilniji te izloženiji poremećajima nego svijet u kojemu danas živimo... Osim u slučaju revolucionarnih tehnoloških

postignuća, život će za većinu stanovnika Zemlje biti nezvjesniji nego danas, osim ako zemlje svijeta ne nastupe odlučno radi modifikacije sadašnjih tendencija« (Barney, 1982:23).

U prvom proročanstvu nalazimo logiku: »ako ... onda« a u drugom, znanstvenom: »ako... onda... osim«. Logika prvog zasniva se na vjerovanju u to koje je »veliko carstvo«, a drugog na vjerovanju u očekivani »slučaj revolucionarnih tehnoloških postignuća«.

Iz ovih nekoliko uvodnih napomena proizlazi i opći cilj i smisao rezultata istraživanja, koji smo postavili kao pitanje: kakav je naš odnos prema budućnosti i što očekujemo u budućnosti? Naravno, na ovakvo pretenciozno pitanje nije moguće jednostavno odgovoriti, ali je moguće pokazati kako se ljudi odnose prema nekim tvrdnjama o pretpostavljenim događajima, promjenama i okolnostima u budućnosti.

Ovdje nećemo analizirati što sve utječe na percepciju budućnosti, jer je to pitanje koje traži kompleksnije odgovore. Na percepciju budućnosti utječe ukupno socijalno iskustvo, povijesna refleksija, sposobnost za utopijsko mišljenje i maštu, vrijednosni sustavi (kultura) u kojima živimo te individualna obilježja – od strahova do nadanja. Sve je to ipak u najvećoj mjeri dio ukupne socijalizacije pojedinca, uključujući u nju i rad odgojno-obrazovnih ustanova. Zato ćemo samo analizirati očekivanja ispitanika, njihovu percepciju budućnosti, tj. ono što misle o budućnosti, ali ne i zašto tako misle.

U istraživanju je budućnost definirana kao (neodređen) vremenski prostor u koji smještamo neki pretpostavljeni sadržaj, stanje, situaciju općenito ili promjenu, o čemu se ispitanik treba izjasniti tako da tvrdnju o tome u određenom stupnju prihvati ili negira.

U konceptualnom smislu mogli smo poći od slučaja da jedan ili više scenarija, tj. teorija o budućnosti operacionaliziramo i ispituje li oni u svijesti ispitanika baš takvi ili pak u nekom modificiranom obliku (Freeman, 1980). Isto bi se odnosilo na provjeravanje očekivanja o sudbini nekog proizvoda, institucije itd.³

Drugi način istraživanja budućnosti jest taj da (eksperte) pitamo o tome što će postojati (od socijalnih institucija, tehnologija itd.), npr. u 2050–oj godini, čime bismo saznavali nešto i o mašti i utopiji ispitanika (Fetscher, 1980:196–210).

»Prostor« budućnosti konstruirali smo s četirima skupinama sadržaja. Svaka od njih operacionalizirana je u instrumentu u obliku niza tvrdnji. Sadržajem smo obuhvatili: antropogene promjene kod čovjeka, socijalne promjene na globalnoj razini; problem katastrofa na Zemlji i ulogu tehnologije u ekspanziji u svemir.⁴

– u antropogene sadržaje uključili smo probleme razvoja intelektualnih sposobnosti čovjeka, umjetne oplodnje, nasljeđivanja, seksa i načina prehrane;

– u sadržaje socijalnih promjena uvrštena su pitanja vlasništva, svjetskih sukoba, demokracije (načina odlučivanja), odnosa razvijenih i nerazvijenih, pitanje svjetske polarizacije i nestanka malih naroda (pluralizam kultura) itd.;

3 Huber govori o »Drei D-Wachstum« kao pristupu koji označaje »proboj« (Durchbruch) nosećih tehnologija, osobito u mikroelektronici, biotehnologiji i solarnoj energiji, povećanje dualne privrede (Dualisierung) i uslužnih djelatnosti (Dienstwirtschaft), što bi dovelo do nove kvalitete rasta (Huber, J./1982/ Die Verlorene Unschuld der Ökologie. Frankfurt: Fischer, str. 111–113).

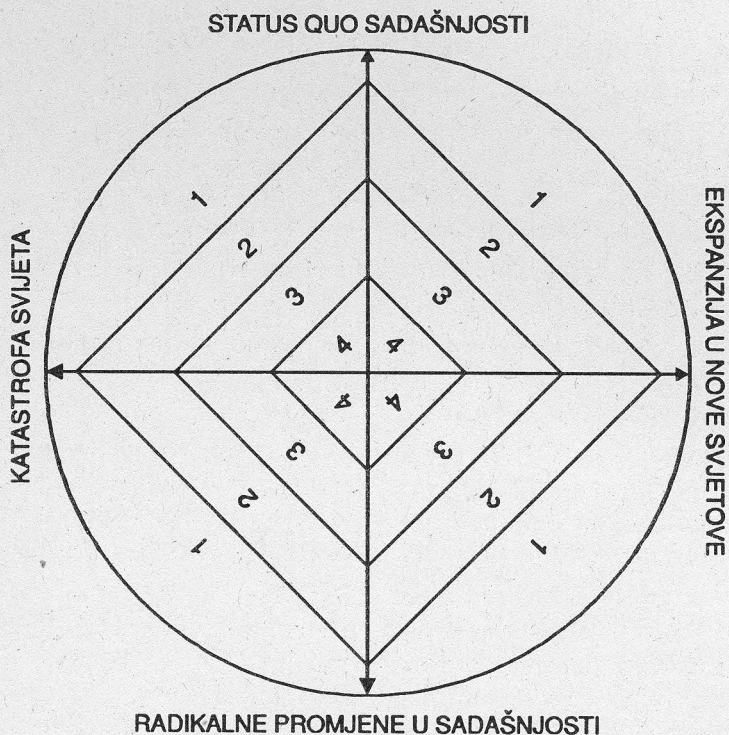
4 Ove četiri skupine sadržaja nisu slučajno odabrane. One se temelje na spoznajama o najbitnijim područjima »proboja« znanosti i tehnologije – kako njihovog razvoja tako i omogućavanja promjena u (mikro-svijetu) genetskoj strukturi (gentehnologija i genterapija), istraživanja makro-svijeta (svemira) i općih kretanja u razvoju modernih društava i njihova odnosa prema svijetu nerazvijenih.

– u sadržaje o katastrofama ugradili smo ulogu čovjeka u procesu zagađivanja i izazivanja katastrofa, mogućnost atomskog rata, prirodne katastrofe i uopće mogućnosti katastrofe;

– u sadržaje o tehnologiji i ekspanziji ušli su problemi susreta s drugim bićima iz svemira, proizvodnje hrane na drugim planetima i njezino dopremanje, uloga kompjutera te mogućnosti čistog okoliša.

Nacrtno istraživanje percepcije budućnosti predstavljao je jednostavan teoretski model s dvjema osima i četirima mogućnostima. Na svakoj osi pretpostavili smo konačne (»ekstremne«) solucije. Između tih krajnosti svakako postoje i različite varijante koje u ovakvom istraživanju nisu mogle biti operacionalizirane.

Shema 1

Pretpostavili smo, dakle, da ispitanici mogu budućnost percipirati kao (gotovo) nepromijenjenu sadašnjost ili kao radikalno izmijenjenu (novu). S druge pak strane mogu budućnost doživljavati kao katastrofu koju će izazvati čovjek (ili prirodna kataklizma) ili pak kao civilizacijsku ekspanziju u svemir.

Ove mogućnosti hipotetički ne isključuju i drukčije strukturiranje dimenzija budućnosti, što će pokazati latentne strukture. Isto tako provjerit će se slijede li razmišljanja ispitanika logiku naše pretpostavke ili neku drugu, tj. utvrdit će se povezanost ili isključivost između ovih četiriju mogućnosti. U svakoj od solucija zastupljeni su sadržaji iz četiriju navedenih skupina (antropogeni, socijalni, katastrofični i tehnološki: 1-4).

Ovako koncipirano istraživanje budućnosti razlikuje se od mogućih empirijskih istraživanja scenarija i njihovih varijanti zasnovanih na konceptima različitih svjetonazora (Freemann 1980) pomoću indikatora i instrumenata operacionaliziranih za tu priliku.

2. METODOLOŠKA NAPOMENA

U istraživanju su postavljena tri cilja:

1. utvrditi stupanj slaganja ili neslaganja ispitanika sa svakom pojedinom tvrdnjom,
2. ispitati postojanje latentnih dimenzija percepcije (prostora) budućnosti te sadržaje pojedinih dimenzija,
3. usporediti rezultate s rezultatima prethodnih istraživanja (1988. god.).

U skladu s postavljenim ciljevima formulirane su ove hipoteze:

1. Budući da se evolucijske promjene homo sapiensa veoma sporo odvijaju, predodžbe ispitanika o mogućim antropogenim promjenama neće biti (osobito) prihvaćene. Nasuprot tome, brze tehnološke promjene (i njihov utjecaj na okoliš, na strukturiranje moći razvijenih zemalja) bit će visoko vrednovane i prihvaćene.

2. Budućnost se percipira kroz različite dimenzije, a ne kao cjelovit koncept, što bi trebala pokazati latentna struktura.

3. S obzirom na civilizacijske tendencije ne očekujemo veće razlike u rezultatima istraživanja 1988. i 1992. godine. Promjene koje utvrdimo najvjerojatnije se mogu pripisati utjecaju situacijskih faktora.

Na osnovi postavljenog teorijskog koncepta istraživanja izrađen je instrument koji je sadržavao 31 tvrdnju. Za ispitivanje prihvaćanja pojedinih tvrdnji upotrijebili smo skalu procjene Likertova tipa, pa je svaki ispitanik za svaku tvrdnju mogao odabrati jedan od odgovora: »uopće se ne slažem« (1), »ne slažem se« (2), »nemam mišljenje« (3), »slažem se« (4) i »potpuno se slažem« (5).

U istraživanju su korištene 24 tvrdnje iz prethodnog istraživanja (1988), kojima je dodano još sedam novih. Na taj način moguća je usporedba rezultata.

Istraživanje je provedeno 1992. godine anketiranjem na reprezentativnom slučajnom uzorku od 547 studenata dvaju sveučilišta: u Rijeci i Zagrebu. Kriteriji za odabir uzorka bili su: proporcionalan odnos studenata na sveučilištima (Rijeka, Zagreb), zastupljenost znanosti odnosno struka (fakulteta), zastupljenost studenata po godištim studija (od prve do pete godine) i spol.

Rezultati su kompjuterski obrađeni na SRCE-u. Za ovaj rad korištena je univarijatna i bivarijatna statistička tehnika radi usporedbe s rezultatima iz 1988. godine.

Za utvrđivanje latentnih struktura korištena je multivarijatna statistička tehnika – faktorska analiza pod komponentnim modelom uz PB kriterij ekstrahiranja značajnih dimenzija. Kriterij za izbor i interpretaciju pojedinih varijabli u okviru neke dimenzije bila je saturacija na faktoru od 0.40 ili više. Dobivena bazična solucija transformirana je u kose latentne pozicije oblimin rotacijom. Ortogonalnom projekcijom varijabli na oblimin faktore dobivene su dimenzije iz kojih se mogu prepoznati

neke idealnotipske zamisli (koncepti) budućnosti, u skladu s kojima ispitanici izražavaju svoj odnos prema tvrdnjama (varijablama) na instrumentu.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

3.1 Pregled rezultata po tvrdnjama

NAJPRIHVAĆENIJE TVRDNJE	NAJMANJE PRIHVAĆENE TVRDNJE
Glavni izvor energije bit će sunčeva energija.	Postojat će samo jedna rasa ljudi, jedan jezik kojim će govoriti i svi će živjeti na isti način.
Katastrofe su nepredvidive.	Osobine budućeg djeteta roditelji će unaprijed odabrati.
Budućnost je nezamisliva bez kompjutera.	Hrana će se proizvoditi isključivo u laboratorijima a ne na njivama.
Privatno vlasništvo bit će temelj društva.	Djeca će se masovno rađati umjetnom oplodnjom («iz epruvete»).
Živjeti na selu mnogo je ljepše nego živjeti u gradu.	Ljudi će se hraniti nekom vrstom tableta i neće biti ljudskih otpadaka.
Katastrofu na Zemlji, i to svjetskih razmjera, u kojoj će stradati sav živi svijet, izazvat će čovjekov nemaran odnos prema prirodi.	Kompjutori će odlučivati što je najbolje za svakog pojedinca. Neće postojati potreba za razmišljanjem ni političarima.
Tehnički razvijene zemlje odlučivat će o sudbini nerazvijenih.	Seksualne potrebe smatrat će se u budućnosti nečim nedostojnim.
	Neće postojati škola, djeca će se rađati prirodno pametna.

Analiziramo li prosječno najprihvaćenije tvrdnje, tada uočavamo da se radi o tvrdnjama koje sadržavaju neke ključne riječi po kojima se može zaključiti nešto o preferiranom kontekstu. Te riječi su: sunčeva energija, nepredvidljivost, kompjuteri, privatno vlasništvo, selo, svjetska katastrofa, dominacija (razvijenih). U njima se izražavaju stavovi ispitanika o obje tendencije suvremene civilizacije: pozitivnoj (uspješnost) i negativnoj (rizici). One se odražavaju u odgovorima ispitanika kao neposredno civilizacijsko iskustvo s razmjerno visokim stupnjem uvjerenja u njihovo ostvarivanje u budućnosti. Radi se o »pogledu u budućnost« preko suvremenosti. Sve to o čemu sadržajno govore navedene tvrdnje gotovo »očigledno« prisutno je u sadašnjosti, pa ispitanici o njima sude s većom sigurnosti. To je i razlog, prema našem mišljenju, njihovog prihvaćanja kao »izglednog« u budućnosti. O onome o čemu više znaju ili im je već na neki način poznato ispitanici lakše donose sudove i zauzimaju stavove.

Slično tome možemo analizirati i skupinu prosječno najmanje prihvaćenih tvrdnji. U njima se prepoznaju riječi koje ukazuju na bitno drugačiju strukturu izvedivu iz njihova sadržaja i konteksta: rasa, odabir obilježja nerođenog djeteta, hrana iz laboratorija, hrana u obliku tableta, umjetna oplodnja, nemoralnost seksualnih potreba, odluke kompjutera umjesto čovjeka... To su sadržaji koji izazivaju neizvjesnost kod ispitanika, znatno manje su u suvremenoj stvarnosti iskustveno prisutni, sugestivno djeluju na gubljenje sadašnjeg antropogenog i osobnog identiteta čovjeka i pojedinca itd. Oni su mnogo »udaljeniji« od prethodnih sadržaja, pa ih ispitanici s mnogo manje sigurnosti i prihvaćanja vide kao budućnost.

Tablica 1 – Pregled rezultata u 1988. i 1992. po tvrdnjama (%)⁵

TVRDNJE O BUDUĆNOSTI	1+2	3	4+5	\bar{x}	t	P
	1988	1988	1988	1988		
	1992	1992	1992	1992		
1. Katastrofe su nepredvidive.	20.4	11.1	67.1	3.5		
	23.8	12.2	62.1	3.4		
2. Jednoga dana će doći do atomskog rata.	31.1	40.8	27.5	2.9	3.761	0.001
	40.4	41.1	17.0	2.7		
3. Budućnost je nezamisliva bez kompjutera.	18.2	16.6	64.5	3.5		
	20.9	16.8	60.9	3.4		
4. Kad-tad doći će do prirodne katastrofe koja će uništiti sav živi svijet na Zemlji.	31.7	34.1	33.7	3.0		
	31.2	39.5	27.8	2.9		
5. Živjeti na selu mnogo je ljepše nego živjeti u gradu.	24.4	15.3	59.6	3.5	2.281	0.05
	26.4	25.6	46.6	3.3		
6. Katastrofu na Zemlji, i to svjetskih razmjera, u kojoj će stradati sav živi svijet, izazvat će čovjekov nemaran odnos prema prirodi.	18.2	29.9	51.5	3.4	2.692	0.01
	20.5	30.9	47.0	3.3		
7. U budućnosti će glavni izvor energije biti sunčeva energija.	13.7	29.7	56.1	3.5		
	9.7	29.8	59.0	3.5		
8. Bez obzira na to što čovjek zagađuje okolinu on nikada neće izazvati katastrofu takvih razmjera da strada sav živi svijet na Zemlji.	39.6	24.6	35.2	2.8		
	38.5	31.1	28.8	2.8		
9. Na nekoj od susjednih planeta čovjek će stvoriti koloniju (novo naselje) i tamo će živjeti određen broj ljudi.	31.4	43.7	24.4	2.8	3.170	0.01
	21.6	45.3	31.6	3.0		
10. U budućnosti neće biti privatnog vlasništva; svi će imati sve što žele.	43.0	36.8	19.3	2.6	4.406	0.001
	56.8	31.4	0.2	2.3		
11. Postojat će samo jedna rasa ljudi, jedan jezik kojim će se govoriti i svi će živjeti na isti način.	55.9	30.6	12.4	2.3	2.987	0.01
	70.2	19.7	8.6	2.1		
12. Postojat će dvije skupine ljudi; jedni koji će biti bogati i imati svu vlast, a drugi siromašni.	64.3	23.7	11.5	2.2	3.131	0.01
	57.8	23.6	17.2	2.4		
13. U budućnosti neće biti ratova. Vladat će mir.	38.8	28.6	32.1	2.9	4.280	0.001
	50.2	27.2	20.8	2.6		

5 Radi preglednosti rezultata, skala od pet kategorija prikazana je ovdje u tri kategorije. Tako »1+2« predstavlja sumu odgovora »uopće se ne slažem« (1) i »ne slažem se« (2); kategorija »3« ostaje nepromijenjena: »ne znam, nemam mišljenje«; »4+5« predstavlja sumu odgovora »slažem se« (4) i »potpuno se slažem« (5).

U tablici nedostaju aritmetičke sredine i standardne devijacije za tvrdnje 25-31 u 1988. godini. U istraživanju 1988. godine one nisu bile u instrumentu, nego tek 1992. godine.

14. Seksualne potrebe smatrat će se u budućnosti nečim nedostojnim.	69.9	24.8	4.6	2.0	4.037	0.001
	82.1	13.7	2.4	1.7		
15. Djeca će se masovno rađati umjetnom oplodnjom («iz epruvete»).	65.2	22.8	11.3	2.1		
	64.8	22.3	7.7	2.0		
16. Osobine budućeg djeteta roditelji će unaprijed odabirati.	63.4	25.9	9.8	2.1		
	66.4	22.3	9.7	2.1		
17. U budućnosti neće postojati škola. Djeca će se rađati prirodno pametna.	76.5	17.7	4.5	1.8		
	83.7	10.4	4.2	1.7		
18. Hrana će se proizvoditi isključivo u laboratorijima, a ne na njivama.	68.7	20.4	10.4	2.0		
	69.3	19.4	9.7	2.0		
19. Ljudi će se hraniti nekom vrstom tableta i neće biti ljudskih otpadaka.	71.4	19.1	9.1	2.0		
	70.0	20.5	7.9	2.0		
20. Nedostatak hrane bit će dopreman s drugih planeta gdje će se ona proizvoditi.	57.2	28.4	13.8	2.3	2.423	0.05
	48.6	32.4	17.2	2.4		
21. Doći će uskoro do susreta s bićima drugih planeta koje danas ne poznamo.	39.7	39.7	19.9	2.6	3.153	0.01
	30.2	43.9	24.3	2.8		
22. U budućnosti će kompjuteri odlučivati što je najbolje za svakog pojedinca. Neće postojati potreba za razmišljanjem, niti za političarima.	64.1	23.1	12.2	2.2	3.817	0.001
	79.0	14.6	4.7	1.9		
23. Zahvaljujući visokim tehnologijama, u budućnosti neće biti problema zagađivanja.	55.5	23.3	20.6	2.4		
	52.7	25.2	20.5	2.5		
24. Zemlja će biti toliko zagađena da će ljudi koristiti posebne filtere za disanje.	43.3	35.3	21.1	2.6		
	37.1	39.9	20.8	2.7		
25. Privatno vlasništvo bit će temelj društva.	-	-	-	-		
	12.1	36.9	49.0	3.3		
26. Zbog nestašice hrane, sirovina i energije, države će međusobno stalno ratovati.	-	-	-	-		
	36.2	39.3	49.0	2.7		
27. Budućnost nam donosi trajno nedemokratski (totalitarni) poredak.	-	-	-	-		
	36.2	39.3	22.5	2.4		
28. Čovjekove fizičke i intelektualne sposobnosti povećat će se do krajnjih granica, ali umjetnim putem.	-	-	-	-		
	47.2	31.8	19.4	2.5		
29. Tehnički razvijene zemlje odlučivat će o sudbini nerazvijenih.	-	-	-	-		
	23.7	26.1	48.1	3.2		
30. Sve odluke o budućnosti bit će donijete demokratski.	-	-	-	-		
	27.3	34.9	36.0	3.0		
31. U budućnosti će potpuno nestati malih naroda, njihovih jezika i kulture.	-	-	-	-		
	58.5	28.0	11.0	2.3		

1+2 – ne slaže se; 3 – nema mišljenje; 4+5 – slaže se

3.2. Rezultati komponentne analize – latentne dimenzije

Tablica 2 – Karakteristike bazične solucije

FAKTORI	LAMBDA	% UKUPNE VARIJANCE	% FAKTORSKE VARIJANCE	FAKTORSKA POUZDANOST
I	5.89	19.014	44.227	0.79
II	3.50	11.497	26.742	0.68
III	2.02	6.533	15.196	0.66
IV	1.84	5.947	13.833	0.65

Orthoblique transformacijom dobivene su četiri OBQ dimenzije koje objašnjavaju 43% ukupne varijance.

Tablica 3 – Struktura I OBQ faktora

1. Ljudi će se hraniti nekom vrstom tableta i neće biti ljudskih otpadaka. (19)	.76
2. Hrana će se proizvoditi isključivo u laboratorijima, a ne na njivama. (18)	.74
3. Osobine budućeg djeteta roditelji će unaprijed odabirati. (16)	.71
4. Djeca će se masovno rađati umjetnom oplodnjom (iz epruvete). (15)	.68
5. Neće postojati škola, djeca će se rađati prirodno pametna. (17)	.67
6. Čovjekove fizičke i intelektualne sposobnosti povećat će se do konačnih granica, ali umjetnim putem. (28)	.61
7. U budućnosti će kompjuteri odlučivati što je najbolje za svakog pojedinca. Neće postojati potreba za razmišljanjem niti za političarima. (22)	.60
8. Seksualne potrebe smatrat će se u budućnosti nečim nedostojnim. (14)	.57
9. Postojat će dvije skupine ljudi; jedni koji će biti bogati i imati svu vlast, a drugi siromašni. (12)	.54
10. U budućnosti će potpuno nestati malih naroda, njihovih jezika i kultura. (31)	.53
11. Postojat će samo jedna rasa ljudi, jedan jezik kojim će se govoriti i svi će živjeti na isti način. (11)	.47
12. Nedostatak hrane bit će dopreman s drugih planeta gdje će se ona proizvoditi. (20)	.45
13. Budućnost nam donosi trajno nedemokratski (totalitarni) poredak. (27)	.43

Tablica 4 – Struktura II OBQ faktora

1. Katastrofu na Zemlji, i to svjetskih razmjera, u kojoj će stradati sav živi svijet, izazvat će čovjekov nemaran odnos prema prirodi. (6)	.74
2. Kad-tad doći će do prirodne katastrofe koja će uništiti sav živi svijet na Zemlji. (4)	.67
3. Zemlja će biti toliko zagađena da će ljudi koristiti posebne filtere za disanje. (24)	.63
4. Jednog dana doći će do atomskog rata. (2)	.61
5. Zbog nestašice hrane, sirovina i energije, države će međusobno stalno ratovati. (26)	.55
6. Budućnost nam donosi trajno nedemokratski (totalitarni) poredak. (27)	.50
7. Bez obzira na to što čovjek zagađuje okolinu, on nikada neće izazvati katastrofu takvih razmjera da strada sav živi svijet na Zemlji. (8)	-.48
8. Živjeti na selu mnogo je ljepše nego živjeti u gradu. (5)	.48

Tablica 5 – Struktura III OBQ faktora

1. Neće biti privatnog vlasništva, svi će imati sve što žele. (10)	-66
2. Tehnički razvijene zemlje odlučivat će o sudbini nerazvijenih. (29)	.63
3. U budućnosti neće biti ratova i vladat će mir. (13)	-61
4. Postojat će samo jedna rasa ljudi, jedan jezik kojim će se govoriti i svi će živjeti na isti način. (11)	-60
5. Privatno vlasništvo bit će temelj društva. (25)	.50
6. Neće postojati škola, djeca će se rađati prirodno pametna. (17)	-46
7. Seksualne potrebe smatrat će se nečim nedostojnim. (14)	-40

Tablica 6 – Struktura IV OBQ faktora

1. Nedostatak hrane bit će dopreman s drugih planeta gdje će se ona proizvoditi. (20)	.63
2. Zahvaljujući visokim tehnologijama u budućnosti neće biti problema zagađivanja. (23)	.58
3. Na nekoj od susjednih planeta čovjek će stvoriti koloniju (novo naselje) i tamo će živjeti određen broj ljudi. (9)	.54
4. Uskoro će doći do susreta s bićima s drugih planeta koje danas ne poznajemo. (21)	.51
5. Sve odluke u budućnosti bit će donijete demokratski. (30)	.50
6. U budućnosti neće biti ratova, vladat će mir. (13)	.45
7. Budućnost nam donosi trajno nedemokratski (totalitarni) poredak. (27)	-44

U prvom faktoru prepoznajemo tri (prije pretpostavljene) strukture tvrdnji (antropogene, socijalne i tehnološke) s različitim sadržajima.

Antropogene karakteristike, odnosno promjene u čovjekovu obrazovanju, načinu ishrane, radanju i odabiru karakteristika potomaka sadržane su u tvrdnjama br. 1, 3, 4, 5 i 6. U tako zamišljenoj budućnosti postoji posve racionalan odnos i prema »proizvodnji« ljudi i njihovim osobinama. Unaprijed se biraju osobine djeteta, djeca se rađaju prirodno pametna, pa nema potrebe za školom. Stvaraju se racionalni hominidi (antropoidi) koji se sasvim drukčije odnose i prema emocijama. Bitnije su intelektualne od emocionalnih karakteristika. Seksualne potrebe smatraju se nedostojnima takve »rase«.

Očito je da će genetska dijagnostika i genetska terapija biti osnovom za ovakvo stvaranje ljudi kojima je prilagođena i prehrana u obliku sintetičkih tvari – tableta. Novi antropoidi nisu, kao u nekadašnjim zamišljanjima futurologa, naprosto polu-ljudi – polu-mašine: umjetno reproducirani, oni su ljudi programiranih genetskih osobina i genoterapijom održavani kao zdravi naraštaji otporni na stečene civilizacijske bolesti.

Socijalne karakteristike sadržane su u tvrdnjama 7, 9, 10, 11 i 13. Radi se o društvu potpuno raslojenom na bogate i siromašne. (Bogatstvo bi se ovdje moglo shvatiti i u smislu određenih genetskih predispozicija, a ne ekonomskih prednosti ili političkih zasluga.)

U njemu će se odluke donositi tehničkim posredovanjem – kompjuterima, a ne odlukama (voljom) ljudi i političkom kompeticijom, pa je nedemokracija (totalitar-

nost) bitno obilježje toga društva. Osim toga, na čitavoj planeti postojat će samo jedno društvo, nestat će »malih« naroda i različitosti kultura. To će biti jedna rasa koja će živjeti na »isti način« i – zahvaljujući visokim tehnologijama – komunicirati istim jezikom i simboličkim kodom.

U tehnološkom smislu proizvodnja hrane, osnova života, bit će smještena u laboratorije (2) ili pak dopremana s drugih planeta (12) koje će očito biti kolonizirane.

Ovaj faktor nazvali smo: dihotomno totalitarno društvo visokih tehnologija i novih hominida (antropoida).

U drugom faktoru sadržane su tvrdnje o katastrofi (1, 2 i 4) i zagađenosti Zemlje (3) te o društvenom poretku.

Scenarij ovog faktora može se opisati kao katastrofičan. Zemlja će biti totalno zagađena pa će ljudi koristiti filtere za disanje. Seoski život imat će apsolutnu prednost pred urbanim životom. Čovjeku prijete atomski rat i katastrofa biosfere zbog nemarnog odnosa čovjeka i njegova tehničkog svijeta prema okolišu. Osim toga, mogu se očekivati i prirodne katastrofe – kataklizme. U takvim uvjetima postojat će u socijalnom smislu nedemokratski poredak i stanje stalnih ratova država radi prirodnih resursa.

Ovaj faktor konceptualno je sasvim drukčiji od prethodnoga. Prethodni je hladno-racionalan, a ovaj nameće dojam katastrofično-iracionalnog, ratobornog stanja. U njemu se prepoznaje situacija posljedica iscrpljivanja prirodnih resursa (sirovina, energije, hrane...), pa se oko njih stalno vode ratovi. Selo predstavlja neku sigurnost življenja nasuprot urbano-industrijskoj katastrofičnosti... Nedemokratičnost je tipična karakteristika ovog razvijenog društva i države. Svijetu prijete dvije vrste katastrofa. Prve su one koje izaziva sam čovjek (društvo) svojim ponašanjem. Takva je primjerice opasnost od atomskog rata – on postaje izvjestan u uvjetima stalnog ratovanja oko elementarnih uvjeta života (sirovina). Intelektualna i emotivna čovjekova struktura ostala je nepromijenjena, onakva kakvu ju danas poznajemo. Drugu opasnost također stvara čovjek, ali svojim nemarnim odnosom prema prirodi. Obje opasnosti danas su nam više nego dobro poznate kao moguće posljedice sadašnjeg tijeka razvoja, pa nije neobično da se očekuje i takav scenarij.

U ovom se faktoru radi o katastrofičnom poimanju budućnosti globalnih razmjera – kako okoliša tako i socijalne budućnosti – koja pokazuje granice naše civilizacije. Faktor izražava antropocentrički katastrofizam, odnosno katastrofu prirodnog i socijalnog svijeta, pa smo ga nazvali katastrofična budućnost.

Treći faktor u sadržajnom smislu govori o problemima shvaćanja društva, načina života i kulture te o antropogenim promjenama. U fokusu sadržaja o društvu prepoznatljivo je da se društvo budućnosti temelji na privatnom vlasništvu (5) i ograničenjima potreba koje iz njega proizlaze (1). Društvo će sačinjavati različite rase ljudi, različite kulture i načini života (4), kao što to postoji i danas. Međutim, na planeti i među pojedinim kulturama i rasama neće biti trajnog mira. Stanje se očituje ratovima (3) i dominacijom tehnički razvijenih zemalja nad manje razvijenim (2).

Glede antropogenih promjena, ne očekuje se razvijena (i primjenjivana) genetska tehnologija niti da se djeca rađaju prirodno pametna (6). Vrijednosni sustav će zadržati (barem) moralne norme o seksualnim potrebama ljudi (7).

Sadržaj ovog faktora oslikava najbitnije elemente postojećeg stanja suvremenog svijeta. Ono je projicirano u budućnost. Budućnost je projekcija sadašnjosti, pa smo ga nazvali status quo u budućnosti, odnosno projekcija sadašnjosti u budućnost.

Četvrti faktor tvori sedam tvrdnji, od kojih je jedna negativno korelirana. Pozitivno korelirane tvrdnje odnose se na problem kolonizacije i korištenja resursa iz svemira (1, 3, 4), zatim na problem ustroja društva – političkog odlučivanja i stanja (5 i 6) te zagađivanja (2). Ovaj faktor isključuje mogućnost totalitarnog društva.

Zamišljanje budućnosti moglo bi se prema ovom faktoru opisati ovako: postojat će vrlo razvijene tehnologije koje će omogućiti da zagađivanje ne postoji kao problem; čovjek će naseliti (kolonizirati) neke planete, što je izraz trajne tendencije ljudske vrste da »osvaja« i traži nove prostore. Na tim planetima proizvodit će se potrebna hrana i za Zemljane, a ostvarit će se i kontakt s dosad nepoznatim bićima s drugih planeta.

Društvo će biti demokratsko (5), neće biti ratova, vladat će trajni mir. Čovjek će svoje agresivne nagone usmjeriti u racionalne projekte preživljavanja umjesto na današnje projekte izivljavanja.

Ovaj faktor smo nazvali kozmička budućnost (kozmički ekspanzivno demokratsko društvo).

Sumiramo li dobivene rezultate, možemo reći da smo utvrdili četiri sljedeće latentne dimenzije percepcije budućnosti:

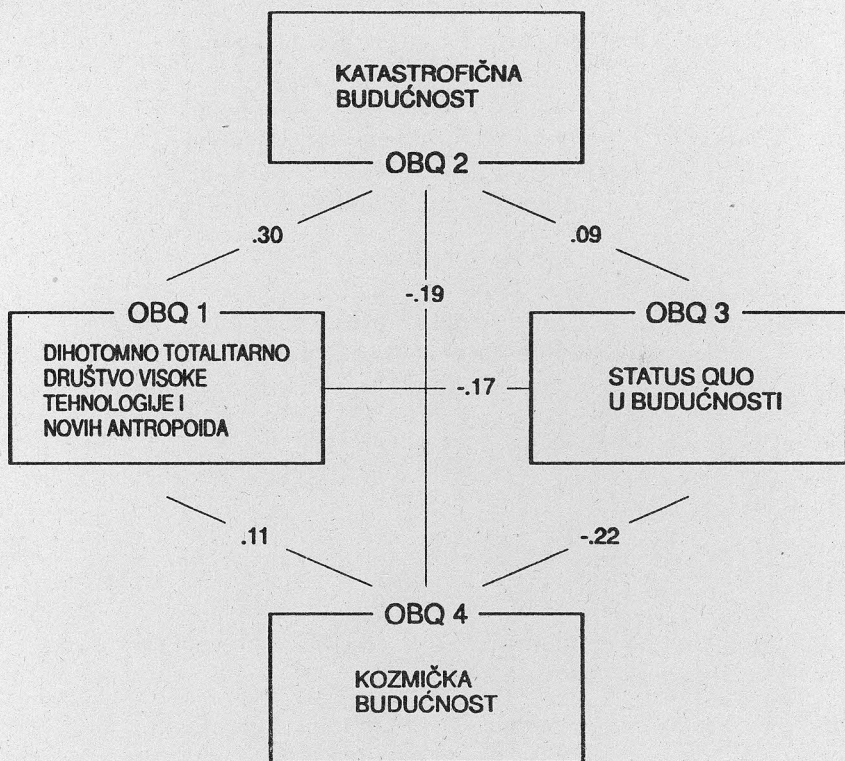
1. dihotomno totalitarno društvo visokih tehnologija i novih hominida (antropoida),
2. katastrofična budućnost
3. status quo u budućnosti i
4. kozmička budućnost (kozmički ekspanzivno demokratsko društvo).⁶

Iz sheme korelacija latentnih dimenzija vidi se da je OBQ 1 relativno visoko (.30) korelirana s OBQ 2 i nešto niže (.11) s OBQ 4. Također se vide negativne korelacije između OBQ 1 i OBQ 3 (-.17), OBQ 2 i OBQ 4 (-.19) te OBQ 3 i OBQ 4 (-.22). Na shemi se mogu očitati međusobne veze između dimenzija budućnosti. Pri tome je očigledna povezanost percepcije društva u budućnosti kao polariziranog (dihotomnog), »visoke« tehnologije, s percepcijom katastrofične budućnosti. Percepcija budućnosti kao projekcije sadašnjosti beznačajno je povezana s katastrofizmom i neovisna o percepciji kozmičke budućnosti. Percepcija katastrofične budućnosti povezana je samo sa spomenutim polariziranim društvom visoke tehnologije i novog tipa čovjeka (.30).

⁶ U istraživanju 1988. godine na uzorku stanovništva Hrvatske (2714 ispitanika) dobivene su latentne (OBQ) dimenzije budućnosti koje smo nazvali: »dihotomno društvo tehnološkog totalitarizma«, »antropocentrički katastrofizam«, »društvo jednakosti i blagostanja«, »kozmička ekspanzija novih hominida« i »konceptija novih ekoloških tehnologija« uz rizik nepredvidljivosti katastrofa (Cifrić, 1990: 250-253).

U ovom istraživanju (1992) multivarijatnom analizom pod komponentnim modelom uz GK kriterij dobiveno je u bazičnoj soluciji sedam faktora. Oblimin rotacijom bazične solucije dobivene su sljedeće (OBQ) latentne dimenzije: »Dihotomno tehnološki razvijeno društvo novih hominida (antropoida)«, »Antropocentrički katastrofizam«, »Egalitarno društvo blagostanja, mira i kulturne entropije«, »Stanje mira i demokracije«, »Kolonizacija svemira«, »Visoke tehnologije« i »Status quo u budućnosti«. Ove dimenzije nisu u članku analizirane radi ograničenosti prostora.

Shema 2 – Korelacije dimenzija budućnosti

4. USPOREDBA REZULTATA 1988. I 1992.

4.1 Relativne razlike

Usporedimo li rezultate dvaju istraživanja (24 usporedive tvrdnje) prema vrijednostima aritmetičkih sredina možemo vidjeti koje su tvrdnje prosječno naj/ne/prihvatljivije u 1988. odnosno u 1992. godini. Usporedbe pokazuju vrlo veliku sličnost u prosječnoj najvećoj ne/prihvatljivosti tvrdnji u četverogodišnjem razdoblju.

Tablica 7 – Prosječna prihvatljivost tvrdnji u 1988. i 1992.

1988.	1992.
PROSJEČNO NAJPRIHvatLJIVIJE TVRDNJE	
Katastrofe su nepredvidive (1)	Glavni izvor energije bit će sunčeva energija (7)
Budućnost je nezamisliva bez kompjutora (3)	Katastrofe su nepredvidive (1)
Glavni izvor energije bit će sunčeva energija (7)	Budućnost je nezamisliva bez kompjutera (3)
Živjeti na selu mnogo je ljepše nego živjeti u gradu (5)	Živjeti na selu mnogo je ljepše nego živjeti u gradu (5)
Katastrofu na Zemlji i to svjetskih razmjera, u kojoj će stradati sav živi svijet, izazvat će čovjekov nemaran odnos prema prirodi (6)	Katastrofu na Zemlji i to svjetskih razmjera, u kojoj će stradati sav živi svijet, izazvat će čovjekov nemaran odnos prema prirodi (6)

PROSJEČNO NAJNEPRIHVATLJIVIJE TVRDNJE	
Neće postojati škola, djeca će se radati prirodno pametna (17)	Seksualne potrebe smatrat će se u budućnosti nečim nedostojnim (14)
Seksualne potrebe smatrat će se u budućnosti nečim nedostojnim (14)	Neće postojati škola, djeca će se radati prirodno pametna (17)
Ljudi će se hraniti nekom vrstom tableta i neće biti ljudskih otpadaka (19)	Kompjuteri će odlučivati što je najbolje za svakoga pojedinca. Neće postojati potreba za razmišljanjem, niti političari (22)
Hrana će se proizvoditi isključivo u laboratorijima, a ne na njivama (18)	Ljudi će se hraniti nekom vrstom tableta i neće biti ljudskih otpadaka (19)
Djeca će se masovno radati umjetnom oplodnjom (15)	Djeca će se masovno radati umjetnom oplodnjom (15)

Što nam pokazuju usporedbe aritmetičkih sredina tvrdnji 1988. i 1992? U obje godine (istraživanja) prosječno su najprihvatljivije iste tvrdnje. U njima se (glede sadržaja) izražava uvjerenje da je budućnost nezamisliva bez kompjutera (kao simbola tehnoloških inovacija i promjena) i da je solarna energija izlaz iz energetskih kriza današnjice. Također se daje prednost življenju u ruralnim prostorima pred urbanim. Postoji i »crna strana« očekivanja. To je nelogičnost potencijalnih katastrofa, a prisutna je i teza o potencijalnoj katastrofi koju će izazvati čovjekov (čitaj: civilizacijski) odnos prema prirodi, naravno ako se nastavi kao do sada.

Među prosječno najmanje prihvaćenim tvrdnjama uglavnom su one koje govore o mogućoj antropogenoj promjeni – promjeni cjelokupnog osobnog ljudskog habitusa. Takvo uvjerenje zadržano je od 1988. godine, s tom razlikom što je u 1992. godini prisutno i prosječno odbijanje konverzije i supstitucije ljudske demokracije tehničkim sredstvima (br. 22).

4.2. Usporedba aritmetičkih sredina

Radi komparacije rezultata dobivenih 1988. i 1992. godine usporedili smo i vrijednosti aritmetičkih sredina. Od dvadeset četiri tvrdnje kod kojih je primijenjen t-test, u dvanaest tvrdnji on je pokazao da su razlike aritmetičkih sredina statistički značajne (Tablica 1).

U četiri tvrdnje aritmetičke sredine su statistički značajno veće u 1992. godini od onih u 1988. godini. Radi se o sljedećim tvrdnjama: »na nekoj od susjednih planeta čovjek će stvoriti koloniju (novo naselje) i tamo će živjeti određen broj ljudi« (br. 9), »postojat će dvije skupine ljudi; jedni koji će biti bogati i imati svu vlast a drugi siromašni« (12), »nedostatak hrane bit će dopreman s drugih planeta gdje će se ona proizvoditi« (20) i »uskoro će doći do susreta s bićima drugih planeta koje danas ne poznajemo« (21). To nam kazuje da je povećano očekivanje da u budućnosti dođe do veće socijalne diferencijacije (br. 12) i ekspanzije u svemir (br. 9, 20 i 21).

T-testovi pokazuju da je u 1992. godini došlo i do smanjenja prosječnog slaganja sa osam tvrdnji. One se po svom sadržaju odnose na percepciju katastrofa (br. 2 i 6), na socijalne promjene (br. 10, 11, 13 i 22), na moralne promjene (br. 14) i na vrednovanje življenja u selu i gradu (br. 5). Dakle, sasvim drugi sadržaji dominiraju u prosječno većoj poželjnosti ispitanika 1988. nego 1992. godine. Sadržaji tvrdnji »okrenuti« su stvarnosti i svakodnevnosti i pokazuju da je smanjeno prosječno očekivanje katastrofa (2, 6), očekivanje egalitarnog društva i »komunizma« (10), mira (13) i kulturne

entropije (11). Interesantno je da je život u gradu i nadalje ostao aspiracijom mladih, što smo utvrdili još davno prije (Cifrić, 1975:82-92), iako smo očekivali upravo suprotno.

Ovi nalazi upućuju na zaključak da se u budućnosti (1) povećalo očekivanje socijalne diferencijacije i ekspanzije odnosno kolonizacije svemira, vjerojatno pod utjecajem postojećih razvojnih tendencija naše civilizacije i njezinih tehnoloških i znanstvenih mogućnosti; (2) da su se – vjerojatno pod utjecajem izmijenjenog socijalnog konteksta istraživanja – smanjila očekivanja katastrofa, ukidanja privatnog vlasništva, postojanja blagostanja i mira, ali i zamjene čovjeka kompjuterom u odlučivanju te moralna osuda seksualnosti.

5. ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja omogućuju nam sljedeće zaključke:

1. Relativno visok postotak ispitanika ne izjašnjava se o budućnosti. U desetak tvrdnji taj postotak kreće se i do 40%. Neizjašnjavanje je vjerojatno indikator neizgrađenog stava prema ispitivanom sadržaju, što najvjerojatnije proizlazi iz nedostatka iskustva i prevelikog izazova neizvjesnosti u budućnosti (mogućnost atomskog rata, susret s bićima s drugih planeta, kolonizacija drugih planeta itd.). Tvrdnje kod kojih se može vrlo lako konstatirati utjecaj današnjeg civilizacijskog iskustva (mogućnosti ekoloških katastrofa, utjecaj privatnog vlasništva...) i ponašanja pokazuju daleko veći postotak pozitivno izjašnjenih ispitanika.

Najveći postotak ispitanika prihvaća (a prosječno su i najprihvaćenije) ove tvrdnje: »Katastrofe su nepredvidljive«, »Glavni izvor energije bit će sunčeva energija«, »Budućnost je nezamisliva bez kompjutera«.

Neslaganje s tvrdnjama odnosi se uglavnom na one sadržaje koji se tiču radikalnih antropogenih i vrijednosnih promjena kod čovjeka (način prehrane, radikalni porast inteligencije, kulturne entropije, tehničke dominacije kompjutera, moralne osude seksualnosti...):

2. Komponentna analiza pokazala je da se budućnost percipira kroz više dimenzija, što znači postojanje različitih aspekata procjenjivanja ispitivanih sadržaja i očekivanja od budućnosti.

Orthooblique transformacijom dobili smo četiri OBQ dimenzije, percepcije budućnosti: »dihotomno totalitarno društvo visokih tehnologija i novih hominida (antropoida)«, »katastrofična budućnost« (budućnost je u katastrofi i kaosu), »status quo u budućnosti« (projekcija sadašnjosti u budućnost), »kozmička budućnost« (kozmički ekspanzivno demokratsko društvo). Ove dimenzije govore o različitoj percepciji budućnosti i preferiranju nekih sadržaja i stanja društva, čovjeka, prirode i tehnike kao »vizijâ« budućnosti: jedni je zamišljaju kao projekciju sadašnjosti (OBQ 3), drugi kao potpuno novu stvarnost (OBQ 4); neki u budućnosti vide katastrofizam (OBQ 2), a drugi je vide kao radikaliziranje stvarnosti, tj. preoblikuju očekivanje u skladu sa spoznajama iz različitih izvora (OBQ 1).

U odnosu na teorijski model, istraživanje je potvrdilo postojanje četiriju konačnih mogućnosti u budućnosti. Shvaćanje budućnosti kao »statusa quo« isključuje drugu krajnost, tj. »radikalne promjene sadašnjosti« (dihotomno totalitarno društvo visoke

tehnologije i novih hominida), a »katastrofizam svijeta« isključuje »ekspanzionizam u nove svjetove«. Time je struktura modela empirijski potvrđena. Međutim, pokazala su se i odstupanja od očekivanog modela. Korelacije između četiriju dimenzija (*Shema 2*) pokazuju njihovu suprotstavljenost i povezanost. Radikalne promjene sadašnjosti povezane su s obje dimenzije na drugoj osi: »katastrofična budućnost« i »kozmička budućnost«. S druge strane, »status quo u budućnosti« neznatno je povezan s »katastrofičnom budućnosti«. Tako su oblikovane dvije »vizije« budućnosti: jedna kao nastavak sadašnjih radikalnih promjena i ekspanzije u nove svjetove s rizicima katastrofa i druga kao njezina oporba – »konzerviranje« sadašnjosti.

3. Testiranje razlika aritmetičkih sredina na 24 varijable u istraživanjima 1988. i 1992. godine pokazalo je da statistički značajne razlike postoje u odgovorima ispitanika u dvanaest tvrdnji. Iz tih rezultata o očekivanju u budućnosti mogu se sintetizirati dva zaključka: prvo, u 1992. godini u odnosu na 1988. godinu povećalo se očekivanje socijalne diferencijacije i ekspanzije u svemir; drugo, u 1992. se smanjilo očekivanje (u odnosu na 1988.) globalnih katastrofa, ukidanja privatnog vlasništva, porasta blagostanja i mira, potiskivanja čovjeka kompjuterom i moralne osude seksualnih potreba.

Ove razlike tumačimo promjenama socijalnog konteksta, i to na dvije razine: na globalnoj–projektivnoj i na empirijskoj. Na globalno–projektivnoj razini od 1988. do 1992. godine očekivanja su povećana. Općenito su u svijetu povećana očekivanja od »projekta« svjetskog razvoja, općeg napretka civilizacije, pa i ekspanzije u druge »svjetove«, ali je poraslo i očekivanje socijalne diferencijacije kao indikatora pravca poželjnih socijalnih promjena: svijet će tehnološki napredovati, ali će se i radikalno diferencirati na bogate i siromašne, na vladare i potčinjene, na razvijene i nerazvijene itd. Ova tendencija je prisutna u povijesnoj refleksiji.

Glede empirijske razine, ratni uvjeti i pogoršanje socijalnih prilika (osobito u Hrvatskoj) vjerojatno su utjecali na smanjenje očekivanja porasta blagostanja i mira, ali i globalne ekološke katastrofe, koja se inače svakodnevno doživljava u socijalnoj sferi. Nepoželjnije su postale i promjene nekih ljudskih uloga i potreba. Smanjenje očekivanja da će doći do dokidanja privatnog vlasništva vjerojatno je posljedica dokidanja samoupravnog sustava (temeljenog na društvenom vlasništvu) i proklamiranja privatnog vlasništva kao temelja društva i društvenih odnosa – nestanak egalitarnosti i uvođenje kompetitivnosti.

4. Istraživanje je pokazalo: istovremeno postojanje različitih dimenzija percepcije budućnosti; promjenu percepcije pojedinih sadržaja budućnosti od 1988. do 1992. pod utjecajem globalnih ideja »projektivne budućnosti« i empirijskog doživljaja stvarnosti. U odnosu na 1988. godinu potvrđena je nesklonost prihvaćanja antropogenih promjena, otvorenost tehnološkim promjenama i nepoželjnost supstitucije demokratske tradicije modernim tehničkim sredstvima.

LITERATURA:

- Attali, J. (1992). *Povijest vremena*. Zagreb: August Cesarec.
- Barney, G. O. (study dir.) (1982). *Global 2000: Report to the President*. Harmondsworth, U.K.: Penguin, Vol. 1.
- Cazes, B. (1992). *Povijest budućnosti*. Zagreb: August Cesarec.
- Cifrić, I. (1975). Privlačnost Zagreba kao velikog grada. *Revija za sociologiju*, 5(4): 82-92.
- Cifrić, I. (1990). *Ekološka adaptacija i socijalna pobuna*. Zagreb: Radničke novine.
- Cremer, W. i Commichau, I. /red./ (1989). *Grundfragen der Ökonomie*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Fetscher, J. (1980). *Überlebensbedingungen der Menschheit*. München: Pieper.
- Flechtheim, O. von /Hg./ (1980). *Futurum 6*. München: Minerva.
- Freemann, Ch. i Jahoda, M. (1980). *Budućnost svijeta*. Zagreb: Globus.
- Huber, J. (1982). *Die verlorene Unschuld der Ökologie*. Frankfurt: Fischer.
- Kennedy, P. (1993). *Preparing for the Twenty-First Century*. New York: Random House.
- Levi-Strauss, C. (1988). *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Machovec, M. (1988). *Rückkehr zur Weisheit*. Stuttgart: Kreuz Verlag.
- Macrae, N. (1984). *The 2024 Report*. London: Stignick & Jackson.
- Markl, H. (1986). *Natur als Kulturaufgabe*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Moltmann, J. (1987). *Gott in der Schöpfung. Ökologische Schöpfungslehre*. München: Kaiser.
- Naučna fantastika*. Zbornik. (1976). Beograd: BICZ.
- Prittowitz, V. von (1990). *Das Katastrophenparadox*. Opladen: Leske & Budrich.
- Rougemont, D. de (1989). *Budućnost je naša stvar*. Beograd: Književne novine.
- Voßkamp, W. von. /Hg./ (1985). *Utopieforschung*. Frankfurt: Suhrkamp. Bd. 1-3.
- Weinbrenner, P. (1989). *Die Zukunft kommt nicht von selbst – Zukunftssicherung und Zukunftsgestaltung als politische Aufgabe*. U: Cremer, W. i Commichau, I. (1989). str. 337-380.
- Weizsäcker, C. F. von. (1988). *Jedinstvo prirode*. Veselin Masleša. Sarajevo.

FUTURE EXPECTANCIES: BETWEEN THE CATASTROPHISM AND COSMIC EXPANSION

Ivan Cifrić

Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The article is discussing the perception of the future. The sociological research has been made in 1992, on a representative sample (N=547) of the Zagreb and Rijeka University students population. An instrument was constructed (using Likert-type scale) consisting of 31 items concerning anthropogenous and social changes, as well as the problems of environmental catastrophes and technological development.

Factor analysis has shown that the future is being perceived in several dimensions: "dichotomous totalitarian society of highly developed technologies and new hominides", "catastrophic future", "status quo in future" and "cosmic future". Two orientations appear to be present: optimistic one radicalizing the positive potentials of the present and foreseeing a completely new civilisation in future, then the pessimistic one radicalizing negative sides of the present and expecting catastrophism in future.

Comparison with the results of the similar research in 1988 is showing that in 1992 the expectations of social differentiation and expansion into space have increased; the expecting of the global catastrophes has decreased, as well as belief in private ownership vanishing, and on-coming of welfare and peace. The changes have occurred mostly under the influence of situational factors in the society.

Key words: future, catastrophism, new civilisation, students

ERWARTUNGEN DER ZUKUNFT: ZWISCHEN KATASTROPHISMUS UND KOSMISCHER EXPANSION

Ivan Cifrić

Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Der Artikel befasst sich mit der Perzeption der Zukunft. Es wurde eine empirische soziologische Forschung (1992) auf einem repräsentativen Muster (N=547) von Studenten der Universitäten in Rijeka und Zagreb durchgeführt. Es wurde ein Instrument mit 31 Behauptungen (mit Likert Bewertungsskalen) konstruiert, in dem Inhalte über antropogene und soziale Änderungen sowie über die Frage der ökologischen Katastrophe und der technischen Entwicklung vertreten sind.

Die Komponentenanalyse zeigte, dass die Zukunft in mehr Dimensionen wahrgenommen wird: "dichotome totalitäre Gesellschaft der hohen Technologien und neuen Hominiden", "katastrophische Zukunft", "Status quo in der Zukunft" und "kosmische Zukunft". Es sind zwei Orientierungen vorhanden: die optimistische, welche die positiven Potentiale der Gegenwart radikalisiert und in der Zukunft eine vollkommen neue Zivilisation sieht, und die pessimistische, welche die negativen Seiten der Gegenwart radikalisiert und in der Zukunft einen Katastrophismus erwartet.

Der Vergleich mit den Ergebnissen einer ähnlichen Forschung aus dem Jahr 1988 erweist, dass sich 1993 die Erwartung einer sozialen Differenzierung und Expansion in das Weltall vergrößert; dass sich die Erwartung der globalen Katastrophen, der Abschaffung von Privateigentum, des Zuwachses an Wohlstand und Frieden verringert hat. Die Änderungen sind wahrscheinlich unter dem Einfluss von Situationsfaktoren in der Gesellschaft erschienen.

Grundausrücke: Katastrophismus, neue Zivilisation, Studenten, Zukunft